

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet –
Odsjek za bosanski jezik i književnost,
Tuzla, Bosna i Hercegovina

DOI 10.5937/kultura1756069B
UDK 821.163.4(497.6).09-31 Шамић Ј.
originalan naučni rad

MRAZ I PEPEO U POST- JUGOSLAVENSKO VRIJEME

Sažetak: *Klasifikacija i određivanje djela koja bi se mogla svrstati u postjugoslavensku književnost podrazumijevala bi detaljnu sistematizaciju široke, tematski obimne i izuzetno zanimljive književne građe svih naroda koji su nekada pripadali jugoslavenskom književnom i kulturnom području. Iako književnost prevazilazi granice i omogućava povezivanje sa različitim vremenskim i kulturnim dimenzijama, naše, postjugoslavenske književnosti bliske su i u djelima univerzalne vrijednosti nadilaze sve stvarne i izmišljene barijere. Urušavanje jugoslavenskog društva i sistema na kojima ono počiva u romanu „Mraz i pepeo“ Jasne Šamić prikazano je iz različitih perspektiva, čime se otvaraju višestruke mogućnosti tumačenja i analize. Rušenje jednog sistema vrijednosti i uspostavljanje drugog nikad ne obuhvata samo pojedince, nego se uvijek, neminovno, odražava na sve učesnike unutar društva. Posebno osjetljivu poziciju u takvom vremenu zauzimaju žene, subjekti koji se unutar patrijarhalnih sistema skoro uvijek označavaju kao marginalni, slabiji i podložni potčinjavanju. Različite strategije potčinjavanja i ovladavanja drugim realizuju se po sistemu dihotomijskog uspostavljanja hjerarhija koje podrazumijevaju osvajanje ne samo tijela žene, nego i potčinjavanje duha i stvaranja osjećaja krivnje. U vremenu obilježenom nasiljem i različitim psihološkim i tjelesnim traumama roman Jasne Šamić ostao je neistražen iako su pitanja koja otvara još uvijek svježija i aktualna.*

Ključne riječi: *postjugoslavenska književnost, žensko pismo, tijelo, nasilje*

„Zašto je povijest tako važna? Zato jer se miješa s privatnim životom, s našim biografijama... rođena sam u jednoj zemlji, živim u drugoj, a možda ću umrijeti na istom tlu, ali u trećoj.“¹ navodi Dubravka Ugrešić u zbronicu eseja „Kultura laži“,

1 Ugrešić, D. (2008) *Kultura laži*, Beograd: Fabrika knjiga, edicija *Reč*.

razotkrivajući sudbinu balkanskih naroda. I dok je Ugrešićkina knjiga odjeknula u široj javnosti i izazvala više polemika, čini se da brojni romani spisateljica nastali u „postjugoslavenskom periodu“, a koji se bave jugoslavenskim mentalitetom i kulturom življenja bivaju nepravedno osuđeni na boravak na margini, dok se dominantne pozicije, kako u društvu i kulturi „postjugoslavenskih“ država, tako i u književnosti čuvaju za pisce koji obično progovaraju u ime naroda i očuvanja nacionalnih vrijednosti. Stavljanje termina „postjugoslavenska književnost“ pod navodnike ukazuje na višestruke mogućnosti tumačenja perioda koji istovremeno obuhvata književnike/ice koji/e stvaraju u vrijeme Jugoslavije, ali i one čija se djela tematski odnose na jugoslavensko vrijeme, bez obzira na period u kome žive i stvaraju, što podrazumijeva obuhvatanje najšireg kruga književnih stvaralaca koji se „identificiraju sa kulturom i/ili vrednostima koje nam više ne pripadaju.“² Drugi pristup „postjugoslavenskoj književnosti“ podrazumijevao bi povlačenje granica između književne građe nastale u jugoslavenskom periodu i građe nastale nakon formiranja novih-starih nacionalnih država. Zvanično, Jugoslavije više nema pa se stoga postavlja pitanje ima li smisla pisati o „postjugoslavenskoj književnosti“ u vrijeme kad se taj termin vrlo rijetko koristi i uporno potiskuje od strane dominirajućih dogmi koje upotrebom različitih modela obnavljanja i „izmišljanja tradicije“³ kreiraju oslonce za stvaranje nacionalnih književnosti.

Iako bosanskohercegovačka književnost, po zvaničnoj definiciji Antuna Barca⁴ ne pripada jugoslavenskoj književnosti, književna djela nastala na prostorima Bosne i Hercegovine u jugoslavenskom periodu, kao i njihovi autori, spadaju u najznačajnije književnike koje je Jugoslavija imala. Nakon raspada Jugoslavije i formiranja novih država, među koje spada i Bosna i Hercegovina, dolazi do potrebe za ponovnim uspostavljanjem normi i klasifikacija unutar kojih će se tumačiti i smještati pojedina književna djela i njihovi autori. Zanimljivo je da na bosanskohercegovačkom kulturnom području u poslijeratnom periodu nastaju neka od najznačajnijih djela savremene književnosti pisana od strane spisateljica Alme Lazarevske, Jasmine Musabegović, Feride Duraković, Jasne Šamić... koje se hrabro hvataju u koštac

2 Rakočević, R. (2011) Post-jugoslavenska književnost? Ogdela i fantomi, *Sarajevske sveske* br. 35-36. Sarajevo: Media centar, str. 204.

3 Hobsbom, E. Uvod: Kako se izmišljaju tradicije, u: *Izmišljanje tradicije*, priredio Hobsbom, E. i Rejndzer, T. (2011), Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, str. 18.

4 „Izraz: ‘jugoslavenska književnost’ zajednički je naziv za literature Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca, okupljenih u Socijalističko Federativnoj Republici Jugoslaviji; Barac, A. (1963) *Jugoslavenska književnost*, III izdanje, Zagreb: Matica hrvatska, str. 5.

sa novonastalom situacijom i pisanjem malih priča, fragmenata od kojih je sačinjen život, grade svijet koji ima kontinuitet i priznaje svoje postojanje u različitim vremenskim i političkim okvirima. Njihove priče nisu melanholične i rijetko se zasnivaju na herojstvima pojedinaca koji bi mogli biti nosioci nacije i novog poretka, nego su uvijek lične, ispunjene detaljima i refleksijama kojima se i u vrijeme beznađa traži dublji smisao, a istovremeno se razotkrivaju i propituju društveni normativi i pravila po kojima jugoslavenska/postjugoslavenska društva funkcionišu.

Roman *Mraz i pepeo*⁵ (1997) Jasne Šamić objavljen je u vrijeme dok su novonastale države bile u povojima i kad su mnoga osjetljiva pitanja koja propituje ovaj roman predstavljala ne samo razotkrivanje urušavanja partijskog sistema u vrijeme sunovrata Jugoslavije nego i propitivanje novih poredaka uređenih na sličan način kao što je u romanu prikazano društvo književnika „gdje su se dva i po sata nacionalno prestrojavali, dok nisu izabrali Predsjedništvo po ključu.“⁶ Stoga ne čudi što je jedna od prvih kritika roman Jasne Šamić okarakterisala kao „trivijalan“⁷ aludirajući pri tom i na rodnu obojenost.⁸ Navedena kategorizacija ne umanjuje vrijednost Šamićkinog djela, zato što i površno čitanje ovog romana otkriva izvrsnog erudit i intelektualku koja precizno i jasno propituje i polemizira o različitim pojavama karakterističnim za jugoslavensko društvo u njegovim najosjetljivijim fazama, ali istovremeno ukazuje i na kulturološke „vrijednosti epski kodiranog“⁹ bosanskohercegovačkog književno-kritičkog diskursa.

Književni kritičar Enver Kazaz u studiji *Bosanskohercegovački roman XX vijeka* ukazuje na važnost ženskog pisma Jasne Šamić, Alme Lazarevske i Feride Duraković navodeći da je njihov značaj veći „pogotovu stoga što na tragu subkulturnog pokreta seksualne revolucije u dominantno mušku patrijarhalnu kulturu uvode identitet drugog, ženskog rakursa koji relativizira patrijarhalni apriorizam tabua – da bi ga na koncu potpuno odbacio.“¹⁰

5 Šamić, J. (1997) *Mraz i pepeo*, Sarajevo: Bosanska knjiga.

6 Isto, str. 174.

7 Kujović, A. Tri dnevnika ljubavi, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj IV, Novija književnost – proza, priredio Duraković, E. (1998), Sarajevo: Alef, str. 852.

8 Desetak godina kasnije rodna obojenost i odlike ženskog pisma inspirisat će profesorice Almu Denić-Grabić (*Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća*, 2010.) i Azru Verlašević (*U branjevini teksta*, 2011.) da kritički pristupe romanu „*Mraz i pepeo*“ i ukažu na njegovu vrijednost

9 Denić-Grabić, A. (2010) *Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća: konstrukcije narativnih identiteta: kraj stoljeća i bosanskohercegovački roman*, Brčko: BZK-Preporod, str. 136.

10 Kazaz, E. (2004) *Bošnjački roman XX vijeka*, Zagreb – Sarajevo: Zoro, str. 108-109.

Prikazujući turbulentna previranja krajem 80-tih godina, rušenje jednih vrijednosti i uspostavu drugih, prikazuje se i položaj žene, intelektualke koja dijelom zbog rodni stereotipa patrijarhalnog društva, a djelimično zbog vlastitog prkosa i želje da se izađe iz zadatih okvira koji su korozirali i napukli, biva označena kao drugo. Višestruka drugost ne zasniva se samo na rodnoj različitosti nego i na nizu životnih iskustava koja je odvajaju od partijskog sistema vrednovanja u kome su nacionalističke ideje sve izraženije. Preplitanje tri dnevnika, očevog, koji donosi melanholična sjećanja na vrijeme Drugog svjetskog rata i uspostavu jugoslavenskog društvenog poretka suprotstavljeno je dnevniku Višnje, pripovjedačice čiji zapisi dominiraju u romanu i narativnom formom *ženskog pisma* raskrinkavaju mušku konstrukciju društva i porodice, organizovane po „poželjnim“ obrascima, a istovremeno licemjerne, hladne i dvolične u jednakoj mjeri kao i društvo koje se urušava. Treći dnevnik sadrži zapise Višnjinog rođaka, onog koji pronalazi oba dnevnika, i u trećem iznosi svoja zapažanja o članovima porodice, Jugoslavenima i njihovim navikama (dnevnik je vođen 1990). Treći dnevnik povezuje prva dva formirajući mozaik u kome se nazire slika jugoslavenskog društva u njenom horizontalnom i vertikalnom presjeku, prikazana iz unutrašnje perspektive oca i kćerke Višnje i spoljašnje perspektive dalekog rođaka koji nakon majčine smrti posjećuje tetku u Jugoslaviji i rođaku prema kojoj osjeća ljubav.

Dihotomijsko suprotstavlanje sačinjeno od binarnih opozicija kao što su: duh i tijelo, razum i strast, psihologija i biologija, neminovno podrazumijeva uspostavu hijerarhije i rangiranje suprotstavljenih termina tako da je uvijek jedan u potčinjenom, inferiornom položaju i postoji kao suprotnost u odnosu na drugoga. Kako navodi Elizabeth Grosz, “Odnos duh/telo često je u korelaciji sa razlikama između razuma i strasti, čula i osjetljivosti, spoljašnjosti i unutrašnjosti, sopstva i drugog, dubine i površine...”¹¹ pri čemu se pojmovi koji označavaju povezanost sa tijelom često označavaju „naturalističkim“, kao gruba datost koja zahtijeva prevazilaženje, odnosno, povezanost sa animalizmom i prirodom koja podrazumijeva transcendenciju. U patrijarhalnim društvima, kao što je prikazano u romanu *Mraz i pepeo* ženska reproduktivna moć i seksualanost postaju ključne odrednice u identifikaciji koje određuju ženu pa se prema tome i njihova uloga svodi na biologiju.

Binarne opozicije na kojima je zasnovan očev svijet, prikazane su u zapisima iz mladosti u kojima narator osjeća potrebu za ženskim tijelom i seksualnim činom aludirajući na binarnu

11 Grosz, E. (2005) Preoblikovanje tela, u: *U Promjenjiva tela: ka telesnom feminizmu*, Beograd: Centar za ženske studije i istraživanje roda, str. 22.

opoziciju *tijelo-duh*, pri čemu se duhovno, za koje se vezuje razum, realnost, dubina i sopstvo povezuje isključivo s muškim subjektom koji žensko tijelo doživljava kao sredstvo za oslobađanje strasti. Svjestan potrebe za seksualnim zadovoljstvom pripovjedač „mudro“ i „pametno“ razmišlja o tome kako ne želi spavati sa djevojkom koja mu se nudi iz ljubavi, zato jer je nema namjeru oženiti, to bi bila „nesmotrenost.“¹² Zbog toga odlučuje zadovoljiti potrebe sa javnom ženom „To zadovoljenje predstavlja za mene samu suprotnost užitku, čak i gađenje.“¹³ opisujući pri tom stanje duha i odnos prema ženskom tijelu koje postaje simboličko mjesto užitka, dostupno i na raspolaganju muškarcu onda kad *poželi* da ga uzme. Prema tome i *muška želja* postaje reprezent moći i superiornosti koju je neophodno zadovoljiti da bi duh sa kojim se narator identificira očuvao harmoniju. „Telo je, dakle, ono što nije duh, ono je različito i drugo u odnosu na privilegovani termin. To je ono što duh mora da istisne da bi sačuvao svoj ‘integritet’“¹⁴ Polemišući o ženskom tijelu uspostavljaju se opozicijski parovi u kojima se ono doživljava istovremeno kao „sveto i uprljano, čistilište i pakao, privlačno i repulsivno...“¹⁵ čime se žena identificira sa ulogom majke, na što aludira i Kristeva upućujući na Frojdovu percepciju majčine uloge u odrastanju i sazrijevanju. Odvajanje od majke u procesu konstituiranja individue uvijek se odvija u odnosu na maskulinu/patrijarhalnu figuru. Odlikovan razumom i suzdržanošću u odnosu na tijelo i strast narator predstavlja uzor u izgradnji patrijarhalnog Jugoslavena, uglednog akademika čiji život teče po tačno utvrđenim pravilima. Poštivanje pravila i uspostava muškog/maskularnog reda karakterističnog za mizogena društva u romanu isplivava na više mjesta, uvijek kad se Višnja ili njena tetka prisjete oca kojeg doživljavaju kao autoritativnog i hladnog, čovjeka zbog kojeg obje proganja osjećaj *krivice* i žaljenja što nisu učinile više. „Moja nesreća, kaže mama, još je veća od njegove patnje. Bio je tako blag bolesnik. Tih. Kao onaj junak Dostojevskog, starac Zosima, klečala bih pred njim da mi oprost. Da mi oprost. Što toliko pati.“¹⁶ Time se ne veliča samo muka bolesnika nego i muškarac kao subjekt koji postaje skoro pa *božansko biće* pred kojim se kleči, jer majka se u romanu prikazuje kao nesputana, neopterećena redom i pravilima, toliko svoja i ženstvena da u vrijeme kad otac/suprug oboli izbriše sva pravila,

12 Šamić, J. nav. djelo, str. 34.

13 Isto.

14 Grosz, E. nav. djelo, str. 22.

15 Bećirbašić, B. (2011) *Tijelo, ženskost i moć. Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Zagreb – Sarajevo: Synopsis, str. 38.

16 Šamić, J. nav. djelo, str. 176.

pomjeri obroke i navike i poput djevočiće nosi posudice i teglice sa hranom od doma do njegove postelje.

Prikazivanje nasilja i silovanja otkriva traumu *nasilja nad tijelom* sa kojom se suočavaju žene u patrijarhalnim kulturama u kojima se tijelo doživljava kao biološko i reproduktivno dok se njegova kulturološka funkcija zanemaruje i u potpunosti potiskuje. Višnjino tijelo postaje označitelj i oznaka ne samo roda, nego i drugih odrednica unutar neravnopravnog sistema ekonomske, društvene i polne moći. Dramatičnost i jezu prilikom čitanja Višnjinog dnevnika izaziva opis silovanja u kome je nasilnik Francuz, izdavač koji treba da objavi Višnjinu knjigu i uspostavi s njom poslovnu saradnju. Čin nasilja prikazan kao pokušaj uspostave muške *moći* u odnosu na žensko tijelo koje je ujedno nosilac i ženske psihe jer Višnja se bori sa nasilnikom i pokazuje otpor:

„Neprestano sam ponavljala jedno isto „neću“, a on jedno isto „samo malo“. Nogama sam odgurivala njegove ruke koje su tražile moje donje rublje, i ponavljala, na francuskom, da „zaista neću“, dok je on odgovarao, također na francuskom, da „mi ništa neće“ i da „se ne bojim“, da „će biti nježan“, i „da će mi biti lijepo.“¹⁷

Grosz navodi da subjekt preko tijela izražava svoju unutrašnjost i „preko tela prima, kodira i prevodi, ono što ulazi iz spoljašnjeg svijeta.“¹⁸ Ukoliko se osvrnemo na Višnjin osjećaj *krivnje* koji je prati cijelog života, pa i nakon silovanja stvara se dojam da čin nasilja nije izvršen samo nad ženskim tijelom, nego i nad ženom kao individuom koja se u patrijarhalnoj kulturi odgaja sa osjećajem krivnje karakterističnim za slabije, animalnije i one koji nesvjesno proizvode simbole i čino ve, jer svako djelovanje može biti protumačeno kao izazivanje. Bavljenje krivicom skreće pažnju sa zločina i nasilja i tijelo postaje medijum, nosilac informacija koje dolaze sa drugog mjesta, iz društva u kome je silovanje skoro pa kulturološki čin osvajanja i ovladavanja drugima. „Ne znam šta sve žene podrazumijevaju pod silovanjem, ali je ovo u svakom slučaju, bio atak na moju želju. Osjećala sam se praznom. Pomislila sam da postoji više vrsta silovanja.“¹⁹

Ako su „Čin volje i pokretanje tela“²⁰ jedinstveni događaji koji se pojavljuju u različitim aspektima, onda je i Višnjin otpor dvostruk, verbalan i izreciv na različitim jezicima, a istovremeno i tjelesan, fizički. „Atak na želju je atak na pravo žene na

17 Isto, str. 87.

18 Grosz, E. nav. djelo, str. 30.

19 Šamić, J. nav. djelo, str. 88.

20 Grosz, E. nav. djelo, str. 32.

želju²¹ koje u patrijarhalnom društvu podrazumijeva prisustvo muškarca i definira žensku seksualnost u odnosu na njega. Osim psihičke traume i osjećaja „krivnje“ spisateljica, žrtva, suočava se sa spolnom bolešću koju otkriva nedugo nakon nasilnog čina. Time *pokoravanje tjela* i tjelesnog postaje i *pokoravanje duha* koje žrtva doživljava jednako tragično kao i smrt: „Ubjeđena sam bila u tom času da su najgora bolest i smrt manje strašne od tih odvratnih i skoro nevidljivih bića, koja su se već osjećala kao starosjedoci u simbolu mojih ženskih čari.“²² Žensko tijelo koje se doživljava kao izvor užitka i/ili sredstvo dobijanja moći postaje mjesto na kome gnoj, mladeži i izrasline izlaze iz unutrašnjosti i ukazuju se kao stravični podsjetnici na nasilje.

„Gađenju koje se miješalo s osjećajem tragedije, nije u tom času ništa bilo ravno. Izvadila sam brijač... Oklijevala sam koji čas, a onda naglo zabrazdila brijačem po „Venerinom brijegu“ iz kojeg je šiknula krv. Gulila sam kožu do iznemoglosti, čini mi se, ne vjerujući da ću ikad uspjeti da istrijebim gamad.“²³

Napad panike i straha dovode do jezivog čina samoozljeđivanja i uklanjanja „gamadi“ brijačem kako bi se uklonili tragovi osvajača i potčinjavanja ostavljeni nakon nasilnog napada koji ostavlja trag ne samo na identitet žene nego i na njenu ličnu historiju koja biva obilježena patnjom, sramom, strahom, bolom i krivnjom zbog vlastite biologije. Ukoliko posmatramo žensko tijelo kao površinu u koju se „upisuju različiti institucionalni i socijalni diskursi“²⁴ onda tijelo spisateljice postaje površina na koju se za vrijeme boravka u Sarajevu upisuje prkos, aristokratsko porijeklo, navike i nezadovoljstvo, a u egzilu biva obilježeno bolom, sramom i kompleksom krivnje koji njen otpor u odnosu na dominantne norme jednog sistema potčinjava nasiljem i osvajanjem za vrijeme boravka u Parizu. Time Pariz, kojeg pripovjedačica voli jednako kao i Sarajevo, postaje sličan Jugoslaviji čime se pokazuje da su kultura i društvo zapada slični Jugoslaviji i da mizogenija nema granice. Pregrupisanje unutar cijele Evrope nagovještava i dnevnik rođaka u kome stoji da „Na televiziji najavljuju razjedinjenje Jugoslavije. (Ovdje pričaju da će u Evropi uskoro postojati devet država: ujedinjena Evropa i osam Jugoslavija).“²⁵

U priču o raspadu jedne ideologije vješto je inkorporirano „Svjedočenje Hadžere Bijedić, bačene u jamu Čavkarica, septembra

21 Denić-Grabić, A. nav. djelo, str. 141.

22 Šamić, J. nav. djelo, str. 91.

23 Isto.

24 Bećirbašić, B. nav. djelo, str. 61.

25 Šamić, J. nav. djelo, str. 195.

1941.²⁶ u kome se očituje sav besmisao vođenja ratova u kojima se ženski subjekti i njihova tijela doživljavaju kao „strojevi za rađanje“ i „prostor reprezentacije politike moći.“²⁷ Osvajanje teritorija u ratovima nije samo potčinjavanje neprijatelja i ovladavanje teritorijem nego i potvrđivanje dominacije nad tijelom koje biva označeno kao dvostruko drugo podložno osvajanju i strateškoj manipulaciji. „Žene su inače bez nacionalnosti, i to je poznato... One imaju samo nacionalnost svojih muževa“²⁸ navodi jedan od književnika u društvu pisaca prethodno konstatujući da je krv jugoslavenskih naroda Srba, Muslimana i Hrvata, kao i psiha uostalom različita te da nemaju ništa zajedničko. Riječi Hadžere Bijedić koje odzvanjaju u glavi spisateljice „Jedna zmiya može svojim otrovom ubiti jednog čovjeka, a čovjek svojim idejama – na hiljade ljudi.“²⁹ suprotstavljaju se velikim, ponovo otkrivenim, pričama historije i u glasu dugoga nagovještavaju događaje koji će se desiti.

Historijsko jeste nepobitno i nepromjenjivo, ali se tumačenja i perspektive sa kojih im se prilazi mijenjaju, stoga ne postoji jedno, službeno pamćenje koje svjedoči o onome što se događalo u vrijeme zalaska Jugoslavije, ali ima više generacijskih, političkih, ideoloških, porodičnih i individualnih pamćenja. S obzirom na masovnost silovanja i nasilja u ratnom periodu *individualne tragedije* postale su dijelom *kolektivnih tragedija*³⁰ što je jedan od razloga zašto je nasilje nad ženskim tijelom prikazano u romanu *Mraz i pepeo* prešućeno. Nadilaženjem očekivanja koja podrazumijevaju prihvatanje žene kao saučesnika u procesima osnivanja nacionalne države i jačanja nacionalnog identiteta, kao i odabir dobrovoljnog izgnanstva spisateljica navodi „Ostati znači pakao, otići također“³¹ čime prihvata odgovornost za različitost kao i potrebu za nesvođenjem na istu ravan sa osvajačima. Kao što navodi Jakovljević „Književnost na prostoru Jugoslavije nije preživjela jugoslavenski rat upravo zato što je i sama bila jedan od bitnih činilaca u njegovoj pripremi.“³² Da li će „postjugoslavenska književnost“ osvjetliti događaje i/ili otvoriti nova pitanja ostaje da se vidi, ali jedno je sigurno, potčinjeni,

26 Isto, str. 138.

27 Papić, Ž. (2001) Evropa nakon 1989... politika tijela u Srbiji, *Treća*, broj 1-2, Zagreb: Časopis centra za ženske studije, str. 40.

28 Šamić, J. nav. djelo, str. 131.

29 Isto, str. 140.

30 Bakšić-Muftić, J. (2004) Zločin silovanja u Bosni i Hercegovini – lokalna i međunarodna dimenzija, *Izazovi feminizma* broj 26, Sarajevo: Forum Bosna, str. 49.

31 Šamić, J. nav. djelo, str. 14.

32 Jakovljević, B. (2011) Koja, a ne, čija književnost?, *Sarajevske sveske* br. 35-36, Sarajevo: Media centar, str. 213.

marginalizirani i slabiji i dalje samouvjereno čuvaju marginu dok je centar rezervisan za osvajače i heroje.

LITERATURA:

- Bakšić-Muftić, J. (2004) Zločin silovanja u Bosni i Hercegovini – lokalna i međunarodna dimenzija, *Izazovi feminizma* broj 26, Sarajevo: Forum Bosna.
- Bećirbašić, B. (2011) *Tijelo, ženskost i moć. Upisivanje patrijahalnog diskursa u tijelo*, Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Barac, A. (1963) *Jugoslavenska književnost*, III izdanje, Zagreb: Matica hrvatska.
- Denić-Grabić, A. (2010) *Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća: konstrukcije narativnih identiteta: kraj stoljeća i bosanskohercegovački roman*, Brčko: BZK-Preporod.
- Grosz, E. (2005) Preoblikovanje tela, u: *Promenjiva tela: ka telesnom feminizmu*, Beograd: Centar za ženske studije i istraživanje roda.
- Hobsbom, E. Uvod: Kako se izmišljaju tradicije, u: *Izmišljanje tradicije*, uredili Hobsbom, E. i Rejndzer, T. (2011), Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Jakovljević, B. (2011) Koja, a ne, čija književnost?, *Sarajevske sveske* br. 35-36, Sarajevo: Media centar.
- Kazaz, E. (2004) *Bošnjački roman XX vijeka*, Zagreb – Sarajevo: Zoro.
- Kujović, A. Tri dnevnika ljubavi, u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. IV, Novija književnost – proza, priredio Duraković, E. (1998), Sarajevo: Alef.
- Papić, Ž. (2001) Evropa nakon 1989...politika tijela u Srbiji, *Treća* broj 1-2.
- Rakočević, R. (2011) Post-jugoslavenska književnost? Ogladala i fantomi, *Sarajevske sveske* br. 35-36, Sarajevo: Media centar.
- Ugrešić, D. (2008) *Kultura laži*, Beograd: Fabrika knjiga, edicija *Reč*.
- Šamić, J. (1997) *Mraz i pepeo*, Sarajevo Bosanska knjiga.

FATIMA BEĆAREVIĆ

Fatima Bećarević
University in Tuzla, Faculty of Philosophy –
Department for Bosnian Language and Literature,
Tuzla, Bosnia and Herzegovina

FROST AND ASHES IN POST-YUGOSLAV TIMES

Abstract

Classification and determination of works that could be classified as post-Yugoslav literature would imply detailed systematization of a wide, thematically extensive and extremely interesting literary material of all nations that once belonged to the Yugoslav literary and cultural region. Although literature goes beyond physical boundaries and allows a connection with various peaks and cultural dimensions, our post-Yugoslav literature is close and beyond all the real and fictitious barriers in the works of universal value. The collapse of the Yugoslav society and the systems on which it rests in the novel *Frost and Ash* by Jasna Šamić is shown from different perspectives, which opens up multiple possibilities for interpretation and analysis. The demolition of one system of values and the establishment of another never involves only individuals, but always, inevitably, reflects on all stakeholders in a society. In such times, women hold a particularly sensitive position in patriarchal systems, being almost always marked as marginal, weaker and subject to subordination. Different strategies of subordination and control are realized through the system of dichotomic establishment of hierarchies which involves conquest of not only the body, but also the subjugation of the spirit and imposing the feelings of guilt. In a time marked by violence and various psychological and physical trauma, Jasna Šamić's novel has remained unexplored, although the issues it opened up remain fresh and current.

Key words: *post-Yugoslav literature, female letter, body, violence*